

Aytən Elxan qızı Cəfərova

Bakı Dövlət Universiteti

Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının magistrantı

AVROPADA VƏ TÜRKİYƏDƏ REKLAMIN YARANMA TARİXİNDƏN

Məqalədə reklam haqqında ümumi məlumat verilmiş və onun inkişaf tarixi öyrənilmişdir. Eyni zamanda Avropada və Türkiyədə reklamın tarixinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: *reklam, reklamın tarixi, reklam fəaliyyəti, reklamın yaranması.*

Tarixin dərinliklərindən gələn reklam işinin dəqiq tədqiqi müasir dövrdə böyük aktualıq kəsb edir. Reklamın tarixini araşdırdıqda tədqiqatçıların belə qənaəti ilə rastlaşırıq – reklam bazarın hərəkətverici qüvvəsidir. Reklamın kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu gün küçədə, qəzet və jurnallarda gördüyümüz reklam elanları reklam tarixinin başlanğıcı kimi qeyd olunur. Lakin bilmək lazımdır ki, insan yarandığı gündən, yəni daha dəqiq desək, sivilizasiyanın inkişafı dövründən ticarətin alış-verişin olması məhsulun təqdimatı, alıcıya çatdırılması üçün bir tanıtım vasitəsi kimi reklam yaranmışdır. Bu proses hər dövr üçün xüsusi xarakterizə olunurdu.

Reklam - istənilən vasitələrin köməyi ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər, mallar, ideyalar və yeniliklər (reklam informasiyası) haqqında qeyri-müəyyən qruplar üçün nəzərdə tutulan, həmin fiziki və ya hüquqi şəxslərə, mallara (əmtəələrə), ideyalara və yeniliklərə maraq formalaşdıran və onları dəstəkləyən, malların (əmtəələrin), ideyaların, yeniliklərin reallaşdırmasına imkan yaratmaq məqsədi ilə istənilən formada yayılan informasiyadır [1].

Təxminən üç min il əvvəl Misirdə bir papirus üzərinə yazılmış və qaçan qulun sahibinə dönməsini elan edən mətni ilk yazılı reklam qəbul etmək olar. Bu elan ictimaiyyətin məlumatlandırılması məqsədi ilə yayılan ilk reklam hesab olunur. Mənbələrə görə, qədim Yunanıstanın küçələrində qulların, heyvanların və s. satışı zamanı küçələrdə gəzib, onları şeirlərlə tərifləmək ilk şifahi reklamın (ağız reklamı) nümunələri sayılır.

Orta əsrlərin reklam dünyası ancaq reklam mətnləri ilə məhdudlaşmırdı. Nəqqaşlar, rəssamlar, heykəltəraşlar reklam ənənələrindən fəal bəhrələnirdilər. Artıq XII əsrin əvvəllərindən yeni reklam növü – rəngli ad asılqanları haqqında məlumat yayıldı. Lakin bu sahənin inkişafı XIV-XV əsrlərə Qərbi Avropanın iqtisadi həyatının tərəqqisi dövrünə təsadüf edir. Bu həm də şəhər meşşan mədəniyyətinin parlaq inkişaf dövrü idi. Cəmiyyətin sosial və iqtisadi strukturlarında aparılan dəyişikliklər reklam sahəsində yeni imkanların axtarışını

labüd edir. Bu dövrdə reklamın inkişafı bilavasitə Avropa ölkələrinin siyasi və iqtisadi həyatında cərəyan edən hadisələrlə sıx bağlı idi. XV əsr Avropa tarixi siyasi və dövlət quruluşuna, ictimai münasibətlər və iqtisadiyyatda yeni formaların tədqiqi ilə əlamətdardır.

Orta əsrlərin bir çox tədqiqatçıları divar rəsmlərini və qravürü çap afişalarının prototipi hesab edirlər. Bəzi mənbələrə görə, tarixi dəqiq məlum olan ilk qravür 1423-cü ilə aiddir. Lakin son tədqiqatlar bu tarixin XIII əsrin əvvəllərinə aid olduğunu sübut etmişdir.

İohan Quttenberqin çap dəzgahını icad etdiyi 1440-cı illər reklam tarixində dönüş nöqtəsi olmuşdur. Reklamvericiyə artıq öz bildirişlərini əl üsulu ilə hazırlamaq lazım gəlmirdi. Artıq reklam reklam nəşrləri hazırlanırdı. bununla bərabər əhalinin savadının aşağı səviyyədə olması çap afişalarının məzmununa təsir edirdi. İlk reklam nəşrlərində illustrasiyalar yox idi. Onlardan ilk dəfə Geracrd Linin "Naşirin afişası adlı" afişada istifadə olunmuşdu.

Reklam nəşri tarixində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlaması XV-XVI əsrlərdə qravüranın inkişafı dövrünə təsadüf edir. Qravüranın estetik imkanları təsvirin əsasının işlənməsi üçün taxtadan əlavə materiallardan da istifadə edən Albrex Dürer, Lukas Kranax kimi istedadlı rəssamların diqqətini bədii yaradıcılığının bu növünə yönəltdi.

Yayılan reklam vərəqələrinin qravüra, klişe üsulu ilə çapı reklam nəşrləri erasının başlanmasından xəbər verirdi.

Antik dövrlərdə olduğu kimi, orta əsr şəhərlərində də məxsusi vəkil edilmiş carçılar, müstəqil tacirlər və sənətkarlar rəqabət aparırdılar. Carçı "xəbərləri"nin rolu şəhər həyatında mühüm idi. Onlar təkcə kommunikasiya vasitəsi olmayıb, həm də şəhər mədəniyyətini formalaşıdırırdılar. "Xəbərlər"in rəngarəngliyi haqqında yazılı mətnlər vasitəsilə mühakimə yürütmək olar. Giyom de Vilnevin "Paris çağırışları" toplusu bu silsilədən birincisi idi. Ondan sonra "Roma çağırışları", "Parisin 107 çağırışı" (1545-ci il), "London çağırışları" (1608-ci il) işıq üzə gördü. Mahiyyət etibarilə bu toplularda reklam artıq özünəməxsus fəaliyyət sahəsi, ictimai əlaqələrini xüsusi forması kimi qəbul edilir. Fransa carçıları birincilərdən olaraq öz nizamnamələrini tərtib etmişdilər bu şərab carçılarına aid idi. Açılmış şərab çəlləkləri barədə xəbər verərək onlar şərab satışına yardımçı olmalı idilər.

1458-ci il tarixli kral göstərişi ilə carçılar birliyində islahatlar aparılmış, bundan sonra onlar şərabdan əlavə yağ, soğan, istiotu reklam etməli, ölüm xəbərlərini, itən əşyaları, ulaq, at haqqında məlumatları da yaymalı olmuşdular. Bu vaxt Parisdə carçıların sayı qismən azalmışdı.

1622-ci ildə reklam ingilis dilində buraxılan "Uikli Nyus" adlı ilk qəzet vasitəsilə geniş yayılmağa başladı. Bundan sonra Edison və Stil reklamın sadıq mübarizlərinə çevrilərək "Tetler" qəzetini buraxmağa başladılar. Məsələn, "Tetler" qəzetinin 14 sentyabr 1710-cu il tarixli nömrəsində ülgüclərin itilənməsi

üçün qayıqların, patentləşdirilmiş tibb preparatlarının və başqa geniş istehlak mallarının reklamı verilmişdir.

XV əsrdə Quttenberqin davamçılarının Strasburq, Nürenberq, Bazel və Parisdə mətbəələr yaratdılar. 1500-cü ildə Avropada 200-dən artıq mətbəə var idi. Artıq bütün Avropa ölkələrində kitablar çap olunurdu. Yarım əsr ərzində 40 min adda mətbu nümunə işıq üzü gördü. Bu proses kulturoloqlar tərəfindən üçüncü informasiya inqilabı (birinci informasiya inqilabı – nitqin formalaşması, ikinci informasiya inqilabı – yazının kəşfi ilə bağlı olmuşdur.) adlandırılmış və reklam nəşrlərinin inkişafına əsaslı təsir göstərmişdir.

İlk şifahi reklam mətnlərinə “Paris çağırışları”, “Roma çağırışları”, “London çağırışları” adlı toplularda rast gəlinir. Əlbəttə, bu “canlı” şahidlərin işıq üzü görməsinə qədər reklam adı, ibtidai formalardan, bazar münasibətlərinin mürəkkəb və effektiv alətinə çevrilənə qədər çoxəsrlik yol keçmişdir.

İngilis dilində ilk çap elanı 1472-ci ildə meydana çıxmışdır. İlk divar afişası Londonda bir kilə qapısına asılmış reklam elanında dua kitabçasının satıldığı bildirilirdi. Bu, Vilyam Kaxlonun rahiblər üçün hazırladığı “The Pyes of Salisbury Use” adlı kitabının elanı idi.

XV əsrdə İngiltərə və Fransada informasiyanın toplanması və yayılması ilə Nyusmen və ya nuvelislər məşğul olurdular. Məlumata görə, mətbuatdan reklam vasitəsilə istifadə 1597-ci ildən, yəni Florensiyada naşir Gigli tərəfindən həftəlik kommersiya məlumatları bülleteninin çap olunduğu vaxtdan başlayır. Mətbuatın hər iki hissəsinin – pullu bildiriş və reklamın məlumatlandırma məqsədilə çap olunan pulsuz materiallarla bərabər səviyyədə verilməsi sülh şəraitində mövcudluğun təminatı idi. Fransız modelində isə əksinə olaraq redaksiya materialları ilə reklamlar dəqiq sərhədlər ilə ayrılırdılar. Məsələn, Renodo iki müxtəlif çap lisenziyasından istifadə edirdi. Biri “La Gazette”, digəri isə “Vərəqlər” (“Les Feilles”) üçün. Birinci nəşrdə ancaq reklam bildirişləri çap olunur, ikincidə isə hətta kiçik reklama belə yer verilmirdi.

Beləliklə, Avropada çap mətbuatı XVII əsrin əvvəllərində meydana gəlir. İngiltərədə 1622-ci ildə Nataniel Betlerin “News” qəzeti işıq üzü görür. 1631-ci ildə Fransada Teofrast Renoda (T.Renaudof) “La Gazette” təsis olunur. 1785-ci ildə Con Volter “The Daily Universal Register”in nəşrinə başlayır. Üç il sonra bu qəzet “The Tims”a çevrilir. İngiltərədə çıxan qəzetlərdə publisist və reklam materiallarının, xəbərlərin, fərdi şəxslərin dövlət işləri, dövlət məmurlarının həmin işlər haqqında birgə çapı formulalarının təkmilləşməsi və ənənəyə çevrilməsi üçün tam bir əsr vaxt lazım gəlmişdi.

İlk televiziya reklamı Londonda Olimpiya zalında 5 və 13 noyabr 1930-cu il tarixləri arasında keçirilən “Saç Modası Festivalı” əsnasında “Baird Co.” şirkətinin qurulması ilə bağlı reklam göstərildi. Bu reklamda Eugene Ltd. məhsulları ilə saçlara ediləcək permanın necə uzunömürlü olacağı izah olunurdu.

İlk rəngli televiziya reklamı 15 noyabr 1969-cu ildə İngiltərədə işıq üzü gördü. “Birds Eye” firmasının göy noxuda aid 30 saniyəlik reklamının prodüser-

liyini Lintas Reklam Agentliyi həyata keçirmişdi. Bu ilk rəngli televiziya reklamı üçün Birds Eye firması ATV şirkətinə 23 sterlinq ödəmişdi.

Türkiyədə reklam tarixinə nəzər yetirərkən rəsmi və qeyri-rəsmi şifahi elanları reklam kimi qəbul edib-etməmək barədə fikirlər müxtəlifdir. Türkiyədə ilk reklamlar 1840-cı ildə “Ceride-i Havadis”, 1864-cü ildə isə “Tərcüman-ı Əhval” qəzetlərində dərc olunmuşdur.

“Ceride-i Havadis” ilk nömrəsindən etibarən “satılıq evi, dükanı, atı, avtomobili olan ya da kirayəyə vermək istəyənlərin elanlarını dərc edirik” elanını verərək Osmanlı mətbuatında reklamçılığa gedən yolda ilk addım atmışdır. Qəzetin 20 avqust 1840-ci il tarixli nömrəsində yayımlanmış Fransada idxal edilərək Bəyoğlunda satışa çıxarılan divar reklamı Türkiyədə ilk reklam nəşri olaraq böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əvvəlcə gözlənilən marağı ödəyə bilməyən “Ceride-i Havadis” qəzeti ingilis Vilyam Çörçil tərəfindən nəşr olunurdu. Bu qəzet yayım müddətində rəsmi olaraq hökumət tərəfindən maliyyələşdirilir və zaman-zaman rəsmi yazıları özündə ehtiva edirdi. İlk üç nömrəsi pulsuz yayılsa da qəzetin cəmi 150 oxucusu vardı. Krım müharibəsi zamanı cəbhəyə gedərək buradakı hadisələrin qəzetdə nümayiş olunmasına vasitəçi olan Çörçil döyüş xəbərlərinin yayımlanması ilə qəzetin canlanmasına təsir etmişdir.

Osmanlı mətbuatında ilk rəsmli reklam “Ceride-i Havadis” qəzetinin 24 iyul 1842-ci il tarixli nömrəsində yer alan ayaq ağrısını aradan qaldırmaq üçün istifadə edilən dərman reklamıdır. Reklamda əl ilə çəkilmiş iki ayaq şəkli təsvir edilir [3].

Bundan başqa “Sərvət-i Fünun” jurnalı da reklam sahəsinə yer verirdi. Reklamlar arasında ev, torpaq satışı, kitab elanları və Avropadan idxal olunan bəzi maraqlı və nadir istehlak malları da var idi [4].

Türkiyədə ilk reklam şirkəti 1909-cı ildə “Elançılıq” adı altında yaradıldı. 1938-ci ildən sonra qəzet sayının artması və keyfiyyətli qəzetlərin yaradılması reklam sahəsinin canlanmasına şərait yaratdı. 1950-ci illərdə artıq reklam iqtisadiyyatın əvəzsiz bir hissəsi olaraq çoxpartiyalı qayda ilə başlayan iqtisadiyyatda liberal siyasətin genişlənməsinə səbəb oldu. Yeni istehlak iqtisadiyyatı tərəfindən dəstəklənən tələbatın yaradılması fenomeni reklamın inkişafını sürətləndirdi.

Türkiyədə ilk radio reklamları 1951-ci ildə eşidilməyə başladı. 1962-ci ildə çıxarılan fərmana əsasən dövlət radiosunda şirkətlərin hazırladığı reklamların yayımlanması üçün xüsusi reklam vaxtı ayrıldı. İlk televiziya reklamları 1972-ci ildə işıq üzü görməyə başladı.

Hazırda demək olar ki, hər bir sahənin qiymətləndirilməsində reklam tətbiq olunur. Qəzet, radio, televiziya, billbod və s. internetdən geniş istifadə ilə reklamlar həyatımızın bir hissəsinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan Knyaz. Reklam nəşrlərinin mahiyyəti və redaktə xüsusiyyətləri: Elmi məqalə // Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi: Elmi-nəzəri və praktiki jurnal (Bakı Dövlət Universiteti), 2015, №1, s.39-45.
2. Atakişiyev H. Reklamın tarixi, tarixin reklamı: uzaq keçmişdən XXI əsrin əvvəllərinə qədər / elmi red.: A.Əziz, R.Həsənov. - Bakı: Şərq-Qərb, 2014. - 264 s.
3. Avşar, Z. & Elden M. Reklam ve reklam mevzuatı. - Ankara: Piramit Yayıncılık, 2005.
4. Dr. Serdal Işıktaş. Türkiye'de Reklam Tarihi Gelişimi ve Televizyon Reklam Araştırmaları. - Ankara, 2018.

Aytan Elxan gizi Jafarova

The history of advertising in Europe and Turkey

Abstract

The article provides general information about advertising and the history of advertising. At the same time, the activity and history of advertising has been studied in Europe and Turkey.

Key words: advertising, advertising history, advertising activity, creation of advertising.

Айтен Эльхан гызы Джафарова

История создания рекламы в Европе и в Турции

Резюме

В статье приведены общие сведения о рекламе и об истории развития рекламы. В то же время деятельность и история рекламы была изучена в Европе и в Турции.

Ключевые слова: реклама, история рекламы, рекламная деятельность, создание рекламы.

Rəyçi: dosent Knyaz Aslan.